

DEFINICE, SMYSL TERMÍNU A FUNKCE „KOMUNITNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE“

(studijní text)
Libor Musil, FSS MU Brno
1999

1. „Komunitní sociální práce“

Účelem „komunitní sociální práce“ (dále též „komunitní práce“) je „posílit schopnost lidí zvládat znevýhodnění a obtížné situace tím, že získají větší míru kontroly nad těmi okolnostmi života, jimž jsou společně vystaveni. Komunitní pracovník podněcuje a podporuje skupiny lidí, které usilují o zlepšení podmínek a příležitostí v místě jejich bydliště. Bezprostřední cíle (komunitní sociální práce) jsou často dílčí ... jejím obecným cílem je **posílit sebedůvěru, dovednosti a sebe-organizační kapacitu pospolitosti**, které účastníkům umožní tyto schopnosti používat a šířit dlouho poté, co je komunitní pracovník opustí.“ (Popple, 1996: 5)

Jádrem uvedené definice „komunitní sociální práce“ je myšlenka, že klíčovým a málo využívaným zdrojem zlepšení situace lidí, kteří ji sami nezvládají, protože jsou společností znevýhodňováni, je jejich schopnost svou situaci kolektivně řešit. Pokud se lidé, kteří jsou vystaveni podobným životním okolnostem, ve snaze tyto okolnosti zvládat spojí, mohou si sami navzájem poskytovat užitečné služby, zformulovat, vyjádřit a prosazovat vlastní situaci přiměřené změny, účastnit se na vyjednávání a rozhodování o jejich realizaci a stát se respektovaným účastníkem veřejného života obce nebo širší společnosti. Předpokladem ovšem je, aby o takové kolektivní řešení měli zájem a byli schopni účinné sebe-organizace.

Komunitní pracovníci nemohou lidem, kteří jsou vystaveni podobným životním okolnostem, vštípit zájem o kolektivní řešení své situace. Mohou však tento zájem povzbuzovat, pokud dřímá, případně se mohou pokusit nabídnout myšlenku kolektivního řešení a sebe-organizace lidem, kteří s ní nejsou obeznámeni. Těm, kdo zájem mají, mohou pomoci získat dovednosti potřebné k účinné sebe-organizaci.

2. Klienti a „komunita“

Vzniká otázka: „Kdo je klientem komunitních pracovníků?“ Jak je patrné z literatury (např. Popple, 1996: 3; Hadley et al. 1987: 6-10; Hartl, 1997: 124-130; Willmont, 1986: 83-101 aj.), komunitní pracovníci považují za své klienty lidi, kteří jsou společně vystaveni podobným životním okolnostem a jsou těmito okolnostmi znevýhodněni, což je důvodem jejich potíží při zvládnutí životních situací. Komunitní pracovníci přitom vycházejí z předpokladu, že znevýhodnění (chudí, méně vzdělání, nezaměstnaní, příslušníci menšin, v jejichž životě se kumulují různá znevýhodnění, lidé s postižením, malé děti, k rizikovému jednání tíhnoucí pubescenti a adolescenti, ženy pečující o příbuzné, staří a tak dále) tráví většinu času v místě svého bydliště, kde také uspokojují své potřeby. V tomto místě bezprostředně pociťují důsledky svých znevýhodnění a okolností, které tyto deficity vyvolávají, považují za charakteristiky místa, kde žijí. Komunitní pracovníci proto za přirozený prostor jejich potenciálního sdružování a kolektivního jednání považují „sousedství“ nebo obec. (Hadley, 1987: 10)

Komunitní pracovníci tedy za své klienty považují lidi, kteří sdílí podobná znevýhodnění, a musejí se s nimi vyrovnávat převážně v podmínkách, které skýtá místo jejich bydliště, často především v bezprostředním sousedství svého bytu či domu.

Operační prostor, ve kterém se komunitní pracovník při své práci pohybuje, není ovšem - především na počátku jeho působení v obci nebo sousedství - totožný s operačním prostorem jeho klientů. Rámec kolektivního řešení jejich situace je zpravidla celá obec, případně širší organizační jednotka (například okres). Do tohoto rámce jsou situovány státní i nestátní, profesionální i laické, formální i neformální, statutární i občanské či dobrovolné ... skupiny, organizace, autority a vztahové sítě, které disponují pravomocí, vlivem, zdroji nebo kapacitou, která je potřebná k provedení změn a ke kompenzování znevýhodnění klientů. Komunitní pracovník se pohybuje v tomto rámci a jeho cílem je, aby se v něm zorientovali a naučili samostatně pohybovat i jeho klienti. K tomu, aby je většina zmíněných autorit a organizací začala chápat jako relevantní partnery, se klienti potřebují stát organizovanou zájmovou skupinou a případně se i formálně ustavit jako občanská organizace. V míře, v níž je to potřebné jim v tom je komunitní pracovník nápomocen.

Může se stát, že nositelé rozhodovacích kompetencí a držitelé zdrojů, které je třeba v zájmu zvoleného řešení situace v obci a sousedství oslovovat, jsou situováni mimo obec nebo region. Může jimi být třeba poslanecký klub parlamentu, vzdálená univerzita, sponzor nebo hnutí, jehož centrála je v

hlavním měště. (Radikální komunitní pracovníci programově usilují, aby zvolená řešení měla tento nadregionální rozměr.) V takovém případě komunitní pracovník podporuje své klienty při navazování exteritoriálních kontaktů a vytváření nadregionálních vazeb a koalic.

Shrneme-li dosud uvedené, můžeme říci, že komunitní pracovníci používají termín „komunita“ v několika významech:

(1) Slovem „komunita“ označují ty, kdo sdílejí životní okolnosti a z nich plynoucí znevýhodnění. Za „komunitu“ tedy považují sociální kategorii definovanou společným znevýhodněním. Ta je jakýmsi mechanickým shlukem jedinců, mezi nimiž nemusí existovat trvalejší přímé vazby. V sociologickém smyslu tedy nejde o „skupinu“ a sociologové by pro označení takového útvaru slovo „komunita“ nikdy nepoužili. Tento mechanický souhrn lidí, jejichž společným znakem je určitý typ znevýhodnění, by bylo vhodné nazývat „**kategorií znevýhodněných**“ nebo „**kategorií klientů**“.

(2) Cílem komunitního pracovníka zpravidla je napomoci, aby se z mechanického shluku lidí, jejichž společným znakem je určitý typ znevýhodnění, stala sebe-organizující se, ustálenými vazbami propojená a akceschopná skupina. Pokud se jí podaří vytvořit, je pravděpodobné, že vykazuje některé charakteristiky „komunity“ v sociologickém smyslu tohoto slova. Je například pravděpodobné, že její členy spojuje společná víra v možnost změnit a zvládnout situaci, společná představa žádoucích změn, program činnosti, respekt k ustálenému způsobu projednávání rozhodnutí, společné zážitky, vzpomínky, úspěchy ověřené a neúspěchy zamítnuté postupy řešení společných problémů a tak dále. Klasické představě „lokální komunity“ se těmito znaky vymezená skupina blíží především proto, že společná víra a společné představy jejich členů jsou výsledkem kolektivní zkušenosti získané na jednom místě - v sousedství nebo v domovské obci. Pokud nově vytvořenou, sebe-organizující se skupinu klientů nazývají komunitní pracovníci „komunitou“, zdá se to být částečně odůvodněné.

Přesto je třeba upozornit, že v jednom podstatném ohledu se od sociologicky vymezené „tradiční komunity“ tato sociální jednotka dosti liší. Tradiční komunita totiž není sociálním útvarem, do něhož by její členové vstupovaly účelově, na základě svého vědomého rozhodnutí. Člověk se do ní rodil, své příbuzné a sousedy si nevybíral. Výklad smyslu života, který od nich přejal, nebyl zpochybňován nabídkou jiných konkurenčních ideologických výkladů, jako je tomu minimálně díky televizi v každém sousedství dnes. (viz Keller, 1996; Giddens, 1998: 92-101) Znevýhodnění klienti se členy své, komunitním pracovníkem podporované skupiny stávají na základě vědomého rozhodnutí. Nesplývají s ní proto, že je s ostatními členy skupiny spojuje jediný možný výklad smyslu celého jejich života. Spojuje je s nimi dílčí, vědomě formulovaný zájem na změně určitých parametrů života v sousedství nebo obci. Členství v organizované skupině znevýhodněných je pro ně jednou z dílčích rolí, kterou se jim jako jedincům vyplatí s větším nebo menším zaujetím a nasazením „hrát“ (viz Hartl, 1997: 136-137).

Organizovaná skupina znevýhodněných klientů je tedy z části výsledkem profesionálního působení komunitního pracovníka na účelové rozhodování klientů, z části pak může být projevem spontánní, vnitřní potřeby klientů se sdružit. Chápeme-li účelové, zájmem vedené rozhodování jako základ vazeb, které spojují členy moderních „asociací“ („Gesselschaft“), a považujeme-li spontánní sdružování z nereflktované vnitřní potřeby za základ členství v tradiční „komunitě“ („Gemeinschaft“) (viz Sedláček, 1996), můžeme říci, že organizované skupiny znevýhodněných klientů jsou zájmovými asociacemi účelově se sdružujících jedinců, v individuálních případech však mohou vykazovat rysy „komunity“ nebo (česky řečeno) „pospolitosti“. Tuto směs asociativních a pospolitostních vazeb dobře vystihuje termín „**komunita zájmů**“ (Popple, 1996: 4; Willmont, 1986: 83-85).

(3) Komunitní pracovník se někdy snaží podpořit vznik sebe-organizující se sítě znevýhodněných a jejich blízkých (příbuzných, přátel, sousedů) schopných jim poskytnout - ve spolupráci s oficiálními agenturami - potřebnou péči. Organizovaná síť, která takto vzniká, je do značné míry propojena typicky komunitními vazbami přátelství nebo příbuzenství. Účelové vazby mohou v takových sítích vznikat mezi sousedy, kteří do pečovatelského svazku vstupují vedeni vědomím, že se potřebují navzájem. Účelové jsou také vazby mezi sítí dobrovolných pečovatelů a oficiálních agenturních služeb, která se spoluprací s místními obyvateli snaží doplnit své personální zdroje a dosáhnout přesunu klientů z institucionální do domácí péče. Organizované skupiny, které takto vznikají, jsou opět směsí asociativních a pospolitostních vazeb. Pospolitostní prvek je v nich pravděpodobně výraznější než v „komunitách zájmů“. Komunitní pracovníci o nich hovoří jako o „**neformálních sítích**“, které poskytují „neformální péči“ (Popple, 1996: 56-58; Hadley et al., 1987: 6-7, 96-113). Jejich propojení s agenturními službami by snad bylo možné označit termínem **integrate formální a neformální péče**

(viz např. Hadley etc., 1987: 96-113). Pro jejich označení by také bylo možné použít termín „**servisní komunity**“.

(4) Výše jsem uvedl, že obec nebo ještě širší organizační jednotka představuje základní operační prostor komunitního pracovníka a „komunity zájmů“. Obec nebo státní správou sociálních služeb vymezený organizační útvar (okresní úřad apod.) se ovšem může stát odběratelem služeb komunitních pracovníků, které často zaměstnává. Zastánci výše zmíněného reformního přístupu často vystupují v roli expertů, kteří na zakázku obecních nebo regionálních autorit zabezpečují lepší koordinaci agenturních služeb v rámci obce či okresu, zprostředkovávají spolupráci formálních (agenturních) a neformálních (dobrovolných) služeb při uspokojování potřeb klientů nebo zabezpečují přiměřenost nabídky místních služeb potřebám místních (znevýhodněných) obyvatel. Zastánci radikálního pohledu tento přístup často kritizují a kladou důraz na podporu artikule autentického zájmu znevýhodněných na vymanění se z mocenského vlivu úřadů a oficiálních agentur. Ty považují za nástroje sociální kontroly a integrace znevýhodněných do systému, který je strukturálně diskriminuje a ovládá.

Z hlediska reformistů je tedy obec odběratelem, z hlediska radikálů je prostorem pro konflikt mezi znevýhodněnými a místní mocí. Pro nás je v tuto chvíli důležité, že jak reformisté - hovoří-li o obci jako po odběrateli koordinačních aktivit, tak radikálové - mluví-li o potřebě omezování moci a kontroly místních autorit - označují „**obec**“ opět slovem „komunita“.

Shrneme-li dosud řečené, můžeme říci, že komunitní pracovníci se snaží podpořit přerod „kategorií znevýhodněných“ místních klientů (viz odstavec 1) v organizované „komunitě zájmů“ (viz odstavec 2) nebo „servisní komunitě“ (viz 3), které by měly být schopné samostatně prosazovat zájmy a představy klientů o službách a podílet se na jejich realizaci v rámci obce (viz 4). Komunitní pracovníci mezi těmito třemi typy uskupení často terminologicky nerozlišují a v textech je mnohdy označují shodně termínem „komunita“. Chceme-li však porozumět smyslu a funkcím komunitní práce, je třeba výše uvedené významy pojmu „komunita“ rozlišovat. Je třeba mít na paměti, že slovem komunita se označuje:

- „kategorie znevýhodněných“, čili neorganizované uskupení místních lidí, kteří nezvládají svou situaci a potřebují pomoc,
- „komunita zájmů“, která je organizovanou zájmovou asociací jedinců, kteří jsou schopni veřejně artikulovat své zájmy a jednat o nich,
- „servisní komunita“, která je organizovaným propojením pospolitosti obyvatel schopných pečovat o své blízké, se sítí agenturních služeb,
- „obec“, která je chápána jako sociální prostor, ve kterém je možné vytvořit více nebo méně koordinované a rovnoprávné vztahy mezi agenturními dodavateli služeb, zavedenými organizacemi občanského sektoru, neformálními dodavateli služeb a znevýhodněnými, kteří jsou schopni artikulovat své zájmy a podpořit jejich realizaci organizovanou akcí a vyjednáváním.

3. Funkce komunitní práce

Na základě rozboru důvodů, které vedly v posledních třiceti letech v Británii ke značnému rozšíření komunitního přístupu v sociální práci, a na základě rozboru významů, které komunitní práci přikládají odlišné teoretické přístupy k ní (viz Popple, 1996: 15-53; Hadley etc., 1987: 5-10; Hartl, 141-151), je možno konstatovat, že britští komunitní pracovníci považují za důležité dvě základní funkce komunitní práce:

- podporovat obce při řešení problémů, změně životních podmínek a uspokojování potřeb jejich obyvatel,
- přizpůsobovat sociální organizace potřebám a zájmům obyvatel obcí.

V závislosti na své „reformní“ nebo „radikální“ orientaci kladou komunitní pracovníci důraz spíše na stabilizující (integrující) a mobilizující aspekt těchto funkcí. Většina dále uvedených příkladů vyjadřuje spíše reformní důraz na funkci stabilizující. Mobilizující funkce je výrazněji artikulována v odstavci „B,e“:

(A) Podporovat obce při řešení problémů, změně životních podmínek a uspokojování potřeb jejich obyvatel

Do této kategorie je možné zařadit následující funkce komunitní práce:

(a) Zvládání dysfunkcí organizace společnosti, včetně dysfunkcí sektoru sociálních služeb a sociální politiky

V sedmdesátých letech byla se komunitní práce v Británii rozšířila mimo jiné, protože

- bylo třeba intervenovat v oblastech zasažených ekonomickou krizí a růstem nezaměstnanosti,
- sociální stát nebyl schopen uspokojit potřeby znevýhodněných a marginálních skupin,
- sociální stát nebyl schopen uspokojit potřebu přítomnosti stabilní, dobře integrované pracovní síly.

(b) Zlepšování situace lidí v oblastech deprivace nebo členů znevýhodněných skupin, komunit nebo sociálních kategorií

Od komunitních pracovníků se v 70. letech očekávalo, že:

- uspokojí potřeba preventivní sociální práce s dětmi a mládeží, zejména nezaměstnanými a pachateli trestných činů,
- lepší koordinaci mezi domácnostmi, školou a obcí,
- pomohou zvládnout kumulaci znevýhodnění - nezaměstnanosti, přelidnění, velkých rodin, špatného prostředí, soustředění imigrantů a dětí, které potřebují péči - v rámci regenerace znevýhodněných městských oblastí,
- pomohou při rekonstrukci místních ekonomik a sociálních systémů.

(c) Dodávka služeb při omezeném rozpočtu

V osmdesátých letech se předpokládalo, že komunitní práce pomůže zmobilizovat místní sociální zdroje tím, že

- pomůže ustavit svépomocné skupiny, neformální sítě a systémy komunitní péče, aby bylo možné poskytnout služby sociální práce s nižšími náklady na klienta,
- nabídne levnější strategie, aby bylo možné zvládat problémy, které vyžadují podstatné investice.

(B) Přizpůsobovat sociální organizace potřebám a zájmům obyvatel obcí

Do této kategorie jsou zařazeny funkce, které má komunitní práce plnit ve vztahu ke zdrojům nesouhlasu. Formulace „d“ vychází z reformního a formulce „e“ z radikálního přístupu:

(d) Posilování integrace a sociální kontroly zdrojů nesouhlasu

V sedmdesátých letech měla komunitní práce:

- ovlivnit zneklidnění veřejnosti ve vztahu k imigrantům a rasovým vztahům a uklidnit obavy z městských nepokojů,
- zvládat problém černých lidí, kteří žijí v městských oblastech posílením integrace již usazených imigrantů,
- intervenovat na úrovni městských částí a tlumit sociální a politický nepokoj a násilí, která mělo pravděpodobně kořeny v nezaměstnanosti, znevýhodnění, rasismu, politické exkluzi a nevhodné praxi policie.

(e) Podpora sociální změny, sebe-aktualizace a participace

Radikálně zaměřeni komunitní pracovníci doporučují, aby:

- komunitní pracovníci podněcovali jedince a skupiny (například ženy), aby zformulovali svůj vlastní výklad světa a své situace, pomáhali lidem uvědomovat si souvislosti mezi svým postavením a potřebou změny, usnadňovali odpověď těch, kdo nejsou příslušníky elity, na situaci ve společnosti a v obci,
- poskytovali možnosti a podpořili vznik vlastních kulturních uskupení černých lidí a pomáhali jim tak odolávat rasismu.

Použitá literatura:

GIDDENS, A.: *Důsledky modernity*. SLON, Praha 1998.

HADLEY, R., COOPER, M., DALE, P., STACEY, G.: *A Community Social Worker's Handbook*. Tavistock, London 1987.

HARTL, P.: *Komunita občanská a komunita terapeutická*. SLON, Praha 1997.

KELLER, J.: *Komunita*. In: Velký sociologický slovník, Karolinum, Praha 1996, s. 512-514.

POPPLER, K.: *Analysing Community Work. Its Theory and Practice*. Open University Press, Buckingham - Philadelphia 1996.

SEDLÁČEK, J.: *Gemeinschaft a Gessellschaft*. In: Velký sociologický slovník, Karolinum, Praha 1996, s. 338-339.

WILLMONT, P.: *Social Networks, Informal Care and Public Policy*. Policy Studies Institute, London 1986.

Literatura určená k četbě:

GIDDENS, A.: *Důsledky modernity*. SLON, Praha 1998, 92-101.

HARTL, P.: *Komunita občanská a komunita terapeutická*. SLON, Praha 1997, s. 124-130, 136-137.

KELLER, J.: *Komunita*. In: Velký sociologický slovník, Karolinum, Praha 1996, s. 512-514.

SEDLÁČEK, J.: *Gemeinschaft a Gessellschaft*. In: Velký sociologický slovník, Karolinum, Praha 1996, s. 338-339.